

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПАМ'ЯТЬ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ

Ольга Чижевська
Київ

Міждисциплінарне дослідження феномену організаційної пам'яті вимагає узгодження методологічних інструментів. Аналізу системного, синергетичного та інформаційного підходів до вивчення організаційної пам'яті і присвячена дана стаття.

Ключові слова: організаційна пам'ять, система, цілісність, системний підхід, синергетичний підхід, інформаційний підхід.

Відкриття нових пластів в дослідженні феноменів соціального світу є актуальною потребою філософської науки. Розвиток соціальної філософії та різних її галузей таких як економічна, політична філософія тощо, мають на меті розкриття різних аспектів соціального буття. Після праць К. Маркса та Ф. Енгельса та їх послідовників-філософів, які розробили фундаментальні положення економічної філософії як галузі філософії соціальної, а також значних досягнень позитивістської філософії (О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, М. Вебер, А. Пуанкаре, Т. Кун) в осягненні соціального буття, на часі філософське осмислення соціального управління та його організаційних феноменів. Зокрема про це свідчать сучасні розробки організаційних феноменів – організаційної свідомості (Г. Козловська), організаційної культури (Є. Нестеренко). Залишається поза увагою дослідників феномен організаційної пам'яті, проте її вивчення потребує не тільки виокремлення власне предмету дослідження, але і визначення такого методологічного інструментарію, який би дозволив виокремити та вивчити феномен організаційної пам'яті.

Проблемна ситуація полягає в необхідності узгодження методологічних підходів дослідження феномену організаційної пам'яті, на що і спрямована мета роботи. Досягнення її можливе за умови виконання наступних завдань: по-перше, визначення методологічних підходів до вивчення феномену організаційної пам'яті, по-друге, розкриття їх змісту та по-третє, власне їх узгодження.

Розробка та обґрунтування методологічного інструментарію будь-якого дослідження створює той гранд-наратив, який виступає засобом легітимації системи знань, норм мислення тощо. У роботі «Стан Постмодерну. Доповідь про знання» Ж. - Ф. Ліотар стверджував, що легітимація виникає з «мовної практики» та «комунікаційної взаємодії» [1, 136]. Вибору і узгодженню таких засобів взаємодії і присвячена робота. Ми маємо сформулювати такий методологічний інструментарій, який дозволить чітко обмежити термінологічні та семантичні межі досліджуваного феномену та цілісно, системно, вичерпно вивчити його зміст, адже феномен новий не тільки для вивчення, а й до виокремлення.

Як відомо, в будь-якому дослідженні одні поняття виступають як такі, що підлягають освоєнню, а інші – як такі, за допомогою яких освоюються перші: останні поняття є інструментальними засобами пізнання. Таким чином, можна стверджувати, що перші поняття виконують онтологічну функцію, а останні гносеологічну функцію в процесі пізнання явища на відповідному рівні філософського аналізу.

У сучасній науці існує тенденція до парадигми наукового пізнання. Так, вважають, що в «природознавстві відбувся поворот від предметно орієнтованого пізнання до пізнання реальності, яку розуміють у взаємозв'язку, в розгляді відношення: від реальності речової, видимої – до реальності, що конститується у свідомості. Акцент в пізнанні законів реальності змістився до питань смислоутворення» [6, 103]. «Орієнтація на пізнання відкритих систем нерозривно пов'язана з навколишнім середовищем, у динамічній взаємодії яких спонтанно народжується новий порядок. Змушує переглянути гносеологічну установку: що означає знати такі системи?» [6, 95-96]. Саме такою відкритою системою інформаційного обміну, що забезпечує якісно новий порядок, є організаційна пам'ять.

Методологічні підходи – це обрані точки зору на предмет дослідження. Сучасна тенденція до міждисциплінарності сучасних наукових досліджень та інтеграція наукового знання доводять, що існує необхідність використання кількох точок зору на предмет дослідження. Саме це забезпечить цілісність отриманих результатів. Ця вимога особливо стосується організаційної пам'яті як феномену, що знаходиться саме на перетині різних і точних, і гуманітарних дисциплін. Лише так ми зможемо говорити про вичерпність та системність отриманих результатів.

Припущення даної роботи полягає в тому, що феномен організаційної пам'яті конструктивно вивчати через таку методологічну категорію як система. Вона використовується різними науковими підходами, які необхідно проаналізувати.

Отож, найперше – це системний підхід. Він покладає систему за основу аналізу. Увага акцентується на тому, що система - це цілісність компонентів системи та зв'язків між ними, що набула ознак, відмінних від ознак окремих її компонентів.

Власне поняття «система» використовується низкою наукових дисциплін. Ґрунтовний аналіз визначень даного поняття проведено В. М. Садовським [3; 4] та Е. Г. Юдіним [7]. Автори зокрема зазначають, що «аналіз сформульованих до теперішнього часу визначень дозволяє без труднощів розрізнити в них ті, які претендують на універсальність, і ті, які свідомо будуються для більш чи менш строго обмежених типів системних об'єктів. В свою чергу, серед універсальних визначень можна виділити такі, в яких міститься інтенція на онтологічну універсальність, і ті, для яких характерна інтенція на ґносеологічну універсальність» [7, 177-178].

За Е. Г. Юдіним, всі існуючі в дійсності сукупності об'єктів можна розбити на три великих класи: неорганізовані сукупності, неорганічні системи та органічні системи. Неорганізована сукупність характеризується відсутністю рис внутрішньої організації (прикладом може служити куча каміння, випадковий наповз людей на вулиці). Зв'язки між її складовими мають зовнішній, випадковий характер. Входячи в склад такого об'єднання чи покидаючи його, складові не змінюються, що свідчить про відсутність в подібній сукупності цілісних, інтегративних властивостей. Властивості сукупності в цілому співпадають з сумою властивостей частин (складових), що взяті ізольовано. Відповідно, та сукупність позбавлена системного характеру.

Два інших класи сукупностей – неорганічні і органічні – характеризують наявність зв'язків між елементами і появу в цілісній системі нових властивостей, не характерних елементам в цілому. Отож, зв'язок, цілісність і обумовлена ними стійка структура – такі відмінні ознаки будь-якої системи.

Необхідно відмітити, що розрізняти органічні і неорганічні системи за структурним принципом (тобто за їх складом, будовою) доволі складно. Адже, в основі різниці органічних та неорганічних систем лежать, особливості властивих їм процесів розвитку, структура ж системи є результатом і проявом цих процесів і сама має бути пояснена через них. Органічна система є цілісність, що саморозвивається, яка в процесі свого індивідуального розвитку проходить послідовні етапи ускладнення і диференціації [7, 179-181]. До останніх автор відносить біологічні, психологічні, соціальні, економічні та складні технічні системи. Це твердження підкреслює конструктивність розгляду феномену організаційної пам'яті через призму категорії система.

Очевидно, що як і будь-яке інше методологічне поняття, поняття «система» працює в сукупності інших понять. Першу групу таких понять складають поняття, що стосуються опису внутрішньої будови самої системи: зв'язок, відношення, елемент, компонент, середовище, цілісність, структура, організація тощо. Певним чином саме завдяки їм можливий аналіз статички досліджуваної системи. В другу групу варто об'єднати поняття, які дозволяють аналізувати динаміку функціонування системи. Зокрема, це такі поняття, як: функція, стійкість, рівно важність, регулювання, зворотній зв'язок, гомеостаз, управління, самоорганізація тощо. І третя група понять слугує для аналізу процесів розвитку системних об'єктів: генезис, еволюція, становлення тощо. Через відсутність чіткої межі між функціонуванням і розвитком певні поняття використовуються як для характеристики функціонування, так і для характеристики розвитку: зміни, ріст, відтворення тощо [7, 183]. Тому варто відзначити принципову різницю між функціонуванням і розвитком. Розвиток не просто саморозкриття об'єкта, актуалізація вже закладених в ньому потенцій, а зміна станів, в основі якої лежить неможливість з певних причин збереження існуючих форм функціонування. Саме тут об'єкт змушений вийти на інший рівень функціонування, що раніше був недоступним.

Варто зупинитись детальніше на деяких із зазначених понять. Зокрема, одне з найбільш вдалих визначень елемента сформульовано Л. А. Блюменфельдом [5, 37], в якому він підкреслює, що елемент являє собою надалі неділимий компонент системи за даного способу її розчленування. Натомість компонент є родовим поняттям, яке охоплює як частини системи, так і її окремий елемент.

Методологічно важливим є розуміння поняття зв'язку. Багатозначність та широта його дефініцій та кола вживання спрямовує дослідників до того, щоб певним чином класифікувати його. За Е. Г. Юдіним можна виділити наступні види зв'язку:

– Зв'язки взаємодії: зв'язки властивостей і зв'язки об'єктів, в рамках цього типу зв'язку особливий вид зв'язків між окремими людьми та їх групами чи соціальними системами відрізняється тим, що вони опосередковуються цілями, які переслідує кожна із сторін взаємодії. Відповідно можна виділити кооперативні, конфліктні зв'язки тощо;

– Зв'язки породження або генетичні;

– Зв'язки перетворення: каталітичні та безпосереднього перетворення;

– Зв'язки будови чи структурні;

– Зв'язки функціонування: зв'язки станів та зв'язки типу енергетичних, трофічних, нейронних тощо.

– Зв'язки розвитку.

– Зв'язки управління [7, 188-190].

Оскільки аналіз систем має своєю метою пошук системоутворюючих зв'язків, то саме зв'язки управління становлять для дослідження суттєвий інтерес, їх сукупність між організаційними смислами становитиме каркас структури феномену організаційної пам'яті. Саме завдяки цим внутрішнім зв'язкам системи можлива еквіфінальність як здатність системи досягати станів, не залежних від вихідних умов і визначеними лише параметрами системи.

Не менш важливими є поняття емерджентності, мультиплікації, та адаптивності. Емерджентність або так званий системний ефект - та сама межа між поняттями сукупності і системи, що свідчить про наявність в системі особливих властивостей, що не характерні її підсистемам і блокам, а також сумі елементів, які не зв'язані особливими системоутворюючими зв'язками, принципова нетотожність властивостей системи і суми властивостей її компонентів. Мультиплікація системи породжена такою атрибутивною ознакою системи як цілісність, адже саме через те, що всі елементи системи пов'язані між собою в єдине ціле, і зміна в будь-якій частині системи призводить до змін в усіх інших її частинах, виявляє, що і позитивні, і негативні ефекти функціонування компонентів в системі не додаються, а множаться. Адаптивність системи виявляє себе в її прагненні до стану стійкої рівноваги, який передбачає адаптацію параметрів системи до мінливих параметрів зовнішнього середовища. Проте варто зазначити, що нестійкість системи не є дисфункцією системи, вона виступає в якості умови динамічного розвитку. Ці два поняття – адаптивність і нестійкість – не стільки протилежні за своїм значенням, скільки перше описує функціонування системи, а друге – її розвиток. Тому їх протилежність така ж, як і різниця між функціонуванням та розвитком системи.

Організаційну пам'ять як категорію, яку ми досліджуємо, піддаємо системному аналізу тим самим, визначаючи її через методологічну категорію «система» в зв'язку з тим, що її сутнісні ознаки та змістове наповнення не тільки є неоднорідним, але вона являє собою цілісність зв'язків між окремими компонентами (організаційними смислами) і виступає єдиним цілим для зовнішнього середовища.

Наявність самих компонентів є принципово необхідним, адже ціле утворене з частин, якщо їх не існує, то не існує і сенсу говорити про систему. Неоднорідність організаційної пам'яті є очевидною як з структурного, так і з функціонального боку: певні її компоненти забезпечують запам'ятовування, збереження інформації, її пригадування тощо. Оскільки цей феномен соціального світу, то окремими його компонентами можна визначити особистості. Проте елементарними частинами необхідно визначити смисли як кванти інформації.

Наявність взаємозв'язків між елементами також є очевидною, як необхідна умова соціального життя: взаємовідносини між особистостями мають достатньо різних класифікацій і видів, зокрема за сферами соціального життя: економічні, соціальні, політичні, духовні тощо. Ними пронизана структура організаційної пам'яті. Варто відзначити, що елементи системи між собою взаємодіють чітко визначеними сторонами, що і детермінує характер їхньої взаємодії, яка в свою чергу має впорядкований характер. З точки зору пам'яті доречно говорити не стільки про вертикальні та горизонтальні зв'язки, зв'язки у вимірі сфер життя, скільки про часово-просторові зв'язки. Адже пам'ять являє собою місток, що забезпечує зв'язок з минулим, саме завдяки їй можливий зв'язок між поколіннями особистостей, які безпосередньо не мали спілкування. Така комплементарність

поколінь зумовлює виникнення неписаних правил моралі, поведінки, менталітету, традицій, культури тощо. В той же час суперечливість їх взаємовідносин демонструє поступову зміну цих параметрів системи.

В результаті взаємодії елементів відбуваються процеси інтеграції системи, результатом чого є певна нова якість самої системи. Спільний досвід, який дозволяє долати не тільки просторові, але і часові відстані, спільне минуле, яке забезпечує виникнення нової якості, що інтегрує компоненти в ціле і робить можливим зворотній вплив системи на компоненти.

Поняття система в даному випадку слугує інтерфейсом різних методологічних підходів, що забезпечує їх комунікацію. Інтерфейс дозволяє збагатити погляд на систему та її властивості використанням різних точок зору. Отож, система є ключовим поняттям не тільки системного, а й синергетичного підходу.

І. Пригожин та Г. Хакен вважаються засновниками синергетики: вони приблизно одночасно і найбільш чітко сформулювали її положення. Дослідники відзначають, що Г. Хакен розкриває синергетичну концепцію, опираючись на просторові відношення, натомість І. Пригожин розкриває основні положення цієї парадигми через призму часу. Саме така інтерпретація синергетики близька філософському дослідженню пам'яті як феномену, що безпосередньо пов'язаний з часом.

Використання синергетики як методологічного підходу в межах даного дослідження збагачує його наступними категоріями: самоорганізація, самовідтворення, підкорення, параметри порядку, керівні параметри, відкритість та закритість систем, резонансний вплив, нестійкість, флуктуації, поліваріантний розвиток систем, динамічна ієрархічність, нелінійність, конструктивність хаосу, дисипативність, ентропійний коридор, необоротність змін, атрактори, кооперативні ефекти. Усі ці категорії стосуються тим чи іншим чином поняття системи, розкриваючи її зміст у ракурсі синергетичної самоорганізації як провідного принципу функціонування та розвитку феномену організаційної пам'яті.

Г. Несстеренко зазначає, що при застосуванні синергетики до дослідження соціального буття, необхідно мати на увазі, що вона виявляється правомірною не для всіх без винятку систем, а тільки тих, яким притаманні відповідні процесу самоорганізації характеристики: складність, відкритість, дисипативність, нерівноважність, не лінійність [2, 61].

Згідно положень синергетики організацію можна трактувати як відкриту нерівноважну дисипативну систему як на мікро, так і макро, і мега рівнях. На мікрорівні вона розкривається в явищах ядерної, атомної хімії, на рівні молекули, клітини тощо. На мегарівні в явищах космічного порядку галактик, квантово-хвильових законах Всесвіту тощо. Макрорівень з такої позиції виглядає як невеликий в своїх масштабах рівень перетину двох інших рівнів. Інтеграційні процеси, що проявляються тут, своїм результатом демонструють такі феномени як життя, свідомість тощо, які теж в свою чергу є організованими. Закони природи в такому випадку виражають організаційні смисли мікро та мега рівнях. Предметом дослідження організаційної пам'яті є макрорівень та породжений тут соціальний світ.

Також поняття система зустрічаємо і в інформаційному підході. Він трактує взаємодію компоненти системи та зв'язки між ними як інформаційний обмін. Ціллю та відповідно результатом такого обміну в соціальних системах є смислогенез.

Визначальною характеристикою інформаційного підходу є те, що він спрямовує дослідника в першу чергу виявляти і аналізувати найбільш характерні інформаційні аспекти, що визначають функціонування і розвиток досліджуваних феноменів.

Використовуючи цей підхід, варто відзначити, що згідно даної точки зору, інформація визнається універсальною, фундаментальною категорією; відповідно усі процеси і явища дійсності мають інформаційну основу. Саме інформація є носієм смислу всіх процесів, що відбуваються в природі та суспільстві, всі існуючі взаємозв'язки в природі та суспільстві мають інформаційний характер.

З гносеологічної точки зору можливо виділити дві такі функції інформаційного підходу: пояснювальну (опис і пояснення пізнавальних та організаційних процесів у природознавстві, суспільствознавстві, техніці тощо) та моделюючу (як окремий випадок пояснювальної, за якої створюються інформаційні моделі).

Власне під інформаційною моделлю розуміємо модель досліджуваного об'єкта, що представлена головним чином у вигляді інформації, яка описує істотні для даного розгляду параметри та змінні величини об'єкта, зв'язки між ними. Та найголовніше, інформаційна модель дозволяє моделювати можливі стани об'єкта, завдяки аналізу вхідної інформації.

За такого погляду, всі знання людства про реальний світ становлять собою безліч інформаційних моделей.

Впорядковане середовище, де відбувається інформаційний обмін, можна вважати інформаційною системою, в якому пам'ять виступає інтегральною підсистемою. Таким чином інформаційна система виступає надсистемою для системи пам'яті. Насправді ж межі цих двох систем накладаються, адже інформація поза пам'яттю не існує.

Таким чином змістове наповнення та особливості феномену організаційної пам'яті зумовлюють доцільність міждисциплінарного вивчення його за допомогою системного, синергетичного та інформаційного підходів, узгодження яких відбувається завдяки категорії «система». Їх сукупне використання збагачує міждисциплінарне дослідження значною кількістю гносеологічних категорій. Такий багатий, а головне узгоджений інструментарій дозволить створити якісну філософську концепцію феномену організаційної пам'яті.

Література:

1. Лиотар Ж. - Ф. Состояние Постмодерна / Ж. - Ф. Лиотар / Пер. с фр. Н. А. Шматко. - СПб. : Алтейя, 1998. – 160 с.

2. Нестеренко Г. О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення / Г. О. Нестеренко : Монографія. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. - 360 с.

3. Садовский В. Н. К вопросу о методологических принципах исследования предметов, представляющих собой системы / В. Н. Садовский. Ученые записки / Том. гос. ун-т им. В. В. Куйбышева. – Томск : Изд-во ТГУ. – № 41 : Проблемы методологии и логики наук / [ред. А. И. Уваров]. – 1962. - С. 73-80.

4. Садовский В. Н. Методологические проблемы исследования объектов, представляющих собой системы // Социология в СССР / под ред. Осипова. - Т. 1. - М. : Мысль, 1965. - С. 164-173.

5. Системные исследования // Ежегодник-1970. ред. И. В. Блауберг, О. Я. Гельман, В. П. Зинченко, Ю. А. Левада. – М. : Наука, 1970. - 208 с.

6. Черникова И. В. Современная наука и научное познание в зеркале философской рефлексии / И. В. Черникова // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. - 2004. - № 6. - С. 95-104.

7. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Сост. А. П. Огурцов, Б. Г. Юдин. - М. : «Наука», 1978. – 379 с.

Междисциплинарное исследование феномена организационной памяти требует согласования методологических инструментов. Анализу системного, синергетического и информационного подходов к изучению организационной памяти и посвящена данная статья.

Ключевые слова: организационная память, система, целостность, системный подход, синергетический подход, информационный подход.